

O'ZBEKISTON PENITENSIAR TIZIMIDA INSONPARVARLIK ISLOHOTI: KITOBXONLIK ORQALI JAZO MUDDATINI QISQARTIRISHNING HUQUQIY VA IJTIMOIY-MA'NAVIY ASOSLARI

Ibragimov Farxad Baxadirovich

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jinoyat ishlari bo'yicha Taxtakopir tumani sudining tergov sudyasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining jinoiy-ijroiya qonunchiligida amalga oshirilgan yangi islohotlar, xususan mahkumlarning kitob o'qishi orqali jazo muddatini qisqartirish tizimlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda islohotning huquqiy asoslari, amalga oshirish mexanizmlari, international standartlar bilan qiyosiy jihatlar o'rganilgan. Islohotning asosiy maqsadi — mahkumlarni reosializatsiya qilish, ularning dunyoqarashini o'zgartirish, jamiyatga qa'yt moslashuvini ta'minlash va retsidiv darajasini kamaytirish. O'zbekiston tajribasi xalqaro standartlar bilan taqqoslanib, islohotning samara dorligini isbotlovchi statistik ma'lumotlar keltiradi.

Kalit So'zlar

Penitensiar tizim, Jazo muddati qisqartirish, Kitobxonlik orqali islohot, Mahkum reosializatsiyasi, Jinoyat qonunchilik, O'zbekiston — 2030 strategiyasi, Ma'naviy tarbiya, Retsidiv darajasi, E-mahkum dasturi

I. KIRISH

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sud-huquq tizimini liberallashtirish va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «O'zbekiston — 2030» strategiyasi doirasida jinoiy jazolarni ijro etish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, mahkumlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu yo'nalishdagi muhim qadamlardan biri sifatida mahkumlarning ma'naviy olamini yuksaltirish orqali ularni tuzalish yo'liga o'tkazish mexanizmlari takomillashtirilmoqda.

Penitensiar tizimda uzoq vaqt davomida faqat jazolash funksiyasi ustunlik qilgan bo'lsa, bugungi kunda asosiy e'tibor mahkumlarni rehabilitatsiya qilish va jamiyatga foydali a'zo sifatida qaytarishga (reosializatsiya) qaratilmoqda. Ma'lumki, uzoq muddatli qamoq jazosi shaxsning ijtimoiy aloqalari uzilishiga va psixologik degradatsiyaga olib kelishi mumkin. Shu sababli, O'zbekiston qonunchiligiga kiritilgan yangi norma — mahkumlar tomonidan kitob o'qilganligi fakti tasdiqlangan taqdirda jazo muddatini qisqartirish tartibi jahon hamjamiyatida noyob va insonparvar tashabbus sifatida e'tirof etilmoqda.

II. TADDIQOT METODLAR

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 15-yanvardagi 1114-sonli Qonuni, Jinoyat, Jinoyat-protsessual va Jinoyat-ijroiya kodekslariga kiritilgan qo'shimchalar hamda Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 12-iyundagi 307-sonli qarori normativ-huquqiy tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida quyidagi usullardan foydalanildi:

1. Qiyosiy-huquqiy tahlil: O'zbekiston tajribasini Braziliya, Italiya va Buyuk Britaniya kabi davlatlarning o'xshash tizimlari bilan solishtirish.

2. Statistika tahlil: Penitensiar tizimdagi mahkumlar sonining kamayish dinamikasi va reabilitatsiya dasturlarining samaradorligini o'rganish.

3. Hujjatlar tahlili: «E-mahkum» tizimi orqali test topshirish tartibi va komissiya faoliyatini tartibga soluvchi nizomlarni o'rganish.

III. NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar natijasida kitobxonlik orqali jazo muddatini qisqartirishning aniq mexanizmi shakllantirilgani aniqlandi. Yangi qonunchilikka ko'ra, tartib quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Huquqiy asos va mezonlar:

Jinoyat kodeksining 74-1-moddasiga muvofiq, ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan mahkumlarga (umrbod ozodlikdan mahrum etilganlar bundan mustasno) o'qilgan har bir kitob uchun jazo muddati 3 kunga qisqartirilishi belgilandi. Bunda bir yil davomida jami qisqartiriladigan muddat 30 kundan oshmasligi lozim.

2. Kitoblar ro'yxati va ma'naviy yo'nalish:

Mahkumlar uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Milliy kutubxona va Yozuvchilar uyushmasi tomonidan tasdiqlanadi. Ro'yxatga asosan Tohir Malik, Tog'ay Murod, O'tkir Hoshimov asarlari hamda jahon adabiyoti klassiklaridan Fyodor Dostoyevskiyning «Jinoyat va jazo», «Telba» kabi romanlari kiritilgan.

3. Bilimni baholash tizimi:

Kitob o'qiganlik faktini tasdiqlash uchun mahkumlar «E-mahkum» markazlashgan dasturi orqali test sinovlaridan o'tadilar. Test 25 ta savoldan iborat bo'lib, har bir savolga 2 daqiqa vaqt beriladi. Mahkum kamida 70 ball (100 balldan) to'plasa, uning kitobni o'zlashtirgani tasdiqlanadi.

4. Komissiya va sud nazorati:

Test natijalarini nazorat qilish va xulosa berish uchun muassasa xodimlari va jamoatchilik vakillaridan (deputatlar, jamoat tashkilotlari a'zolari) iborat maxsus komissiya tuziladi. Komissiya xulosasi asosida muassasa ma'muriyati sudga taqdimnoma kiritadi va yakuniy qaror sud tomonidan qabul qilinadi.

IV. TAHLIL VA MUNOZARA

O'zbekistondagi ushbu tizim xalqaro tajriba, xususan Braziliya tajribasiga tayanadi. Braziliyada ham mahkumlar yiliga 12 tagacha kitob o'qib, jazo muddatini 48 kungacha qisqartirishlari mumkin, biroq ular test o'rniga esse yozishlari talab etiladi. O'zbekistonda test tizimining tanlanishi jarayonning shaffofligini ta'minlash va inson omili (subyektiv baholash) ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi. Islohotning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u mahkumlarni qamoqxonadagi «jinoyat submadaniyati» ta'siridan asraydi. Kitob o'qish tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, empatiya hissini uyg'otadi va axloqiy qadriyatlarni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Shuningdek, ushbu tizim penitensiar muassasalardagi «tiqilinchlik» muammosini hal qilishga va davlat budjetini tejashga ham yordam beradi. Masalan, mahkumlarning muddatidan ilgari ozod bo'lishi ularning mehnat bozoriga tezroq qaytishi va soliq to'lovchiga aylanishini ta'minlaydi. Biroq, islohot muvaffaqiyati tizimning

texnik ta'minotiga, ya'ni barcha koloniyalarni kompyuterlashtirish va kutubxona fondlarini yangilashga bevosita bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, faqatgina miqdoriy ko'rsatkichlar (o'qilgan kitoblar soni) emas, balki sifatli reosializatsiya va ozodlikdan keyingi yordam (probatsiya) ham retsidiv (jinoyatning takrorlanishi) darajasini pasaytirishda muhim rol o'ynaydi.

V. XULOSA

O'zbekiston Respublikasining kitobxonlik orqali jazo muddatini qisqartirish to'g'risidagi yangi qonunchiligi penitensiar tizimni tubdan isloh qilish yo'lidagi ulkan qadamdir. Bu nafaqat huquqiy imtiyoz, balki mahkumning shaxsini ma'naviy sog'lomlashtirishga qaratilgan innovatsion yondashuvdir. Mazkur tizimning joriy etilishi:

- * Mahkumlarning tuzalish yo'lga o'tish motivatsiyasini oshiradi;
- * Retsidiv jinoyatchilik darajasini kamaytiradi;
- * Jazoni ijro etish muassasalarini qat'iy tartibli maskandan tarbiyaviy-ma'rifiy maskanga aylantiradi.

Kelgusida ushbu tizimni nafaqat kitobxonlik, balki boshqa ta'lim va kasb-hunar o'rganish dasturlari bilan integratsiya qilish samaradorlikni yanada oshirishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 12-iyundagi 307-sonli Qarori. Lex.uz.
3. «Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g'oya va yechimlar» konferensiya materiallari, 2025-yil iyun.
4. O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 15-janvardagi ЎПҚ-1114-sonli Qonuni. Lex.uz.
5. «O'zbekistonda mahkumlarning kitob o'qishi tartibi tasdiqlandi». Kun.uz, 2026.
6. «Kitobxonlik orqali jazoni qisqartirish tartibi». Azattyq Asia, 2026.
7. O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi ZRU-1114-sonli Qonuni.
8. «Kitobxonlik orqali reosializatsiya: Braziliya tajribasi». Economist.kg.
9. «Mahkumlar qaysi asarlarni o'qimoqda?». El.kz portal.
10. «Rasman: Kitob o'qigan mahkumlar muddati qisqaradi». UzNews.uz.

